

Från Grundtvig och Petander till Stefan Sundström och ABF-huset, del 1

av Ingemar Sallnäs

”Äntligen stod prästen på predikstolen. Församlingens huvud lyftes.” Så inledde Selma Lagerlöf Gösta Berlings saga. Min gamla predikstol fanns i salen bredvid, så detta är en debut.

Tack för inbjudan att få medverka. Jag är glad och tacksam att ännu en gång få tillfälle att tala om folkbildning och folkhögskola.

Det känns i dubbel bemärkelse som hemma. Jag är naturligtvis sedan länge medlem i Hembygdsföreningen. Efter att ha bott på den plats som givit Jakobsberg dess namn i 24 år och efter att ha sprungit på nästan alla av kommunens stigar och vägar i träning för diverse maratonlopp är det självklart. Att jag alls sökte rektorstjänsten 1975 berodde helt och hållet på att min fru Pirkko sedan många år varit lärare i Järfälla kommun och att hon marknadsförde dess förtjänster så kraftfullt. Så visst är Järfälla hembygd för mig och min familj, i synnerhet som både Pirkko och jag hade diverse kommunala uppdrag och alla mina fem barn bott på folkhögskolan och gått i kommunens skolor.

För ett år sedan uppträdde jag på en litterär matiné på Skansen i Ordenshuset Brofästet i Tierp från IOGT och 1895. Folkrörelsernas stora tid i Sverige varade mellan 1850 och 1920. De betydde oerhört mycket för utvecklingen av demokrati och folkbildning. Jag talar då om Väckelserörelsen med alla frikyrkor, Nykterhetsrörelsen och Arbetarrörelsen. De strävade alla tre efter att skapa en ny gemenskap och ett nytt samhälle. 1920 var ¼ av alla vuxna svenskar medlemmar av någon av de tre rörelserna. De stred för sina ideal och byggde bönehus, Ordenshus och Folkets Hus och de eftersträvade FOLKBILDNING.

I begynnelsen var Ordet och så var det också inom folkbildningen. FÖRELÄSNINGAR, det talade ordet, dominerade. Grundtvig, folkhögskolans fader, talade alltid om ”det levande Ord”. Peter Wieselgren som var både präst och nykterhetsman var ett av de första stora namnen i Sverige. Intressant är Stockholms Arbetareinstitut, startat av Anton Nyström, som var liberal. Han ville ”höja arbetarklassen intellektuellt och moraliskt och ge den möjlighet att förbättra sina

ekonomiska och sociala villkor.” Det är troligt, att August Palm och andra socialister inte uppskattade denna konkurrens. Men de hade ju sina egna arenor för framgångsrik agitation. Av olika skäl lever Stockholms Arbetarinstitut kvar än i dag som en förening och mötesplats för hängivna folkbildare.

Föreläsningen har aldrig försvunnit. Det var på min fars tid självklart att folkhögskolornas rektorer och lärare gav sig ut på föreläsningsturnéer under kursfri tid. Vid dessa tillfällen träffade de mycket ofta sina gamla elever och värvade nya kursdeltagare. Själv var jag som mest aktiv, när Tanzania var vårt favoritland i Afrika och jag hade jobbat flera år där. I dag erbjuder ABF-huset vid Sveavägen ett utbud av föreläsningar som är alldeles enastående i mångfald och kvalitet.

Efter det talade ordet i form av föreläsningar kom det tryckta ordet med folkbiblioteken. De har haft och har en enastående betydelse och i dag måste vi alla kämpa för att de skall få bestå. De första folkhögskolorna i Sverige startade 1868 i Skåne: Hvilan och Önnestad.

Nikolaj Frederik Severin Grundtvig 1783-1872.
Målning av C.A. Jensen.

De anknöt trots närheten till Danmark inte särskilt mycket till den danska traditionen. De danska kurserna var ganska korta och skulle vara "en skola för livet" med gudstro och fosterlandskärlek som kännetecken. Sett över tid har de danska folkhögskolorna satsat på att vara en del av vuxenblivandet och utan utpräglade nyttoaspekter. Man skall helt enkelt som dansk ha tillbringat ett par månader på höjskole.

Den svenska folkhögskolan kom till för att landsbygdens unga män skulle bli bättre jordbrukare och goda kommunalmän. NYTTAN stod i centrum. Förr skulle man bli en modern bonde och sitta i kommunfullmäktige och ibland t.o.m. i riksdagen. Det uteslöt inte att kristen anda och fosterlandskärlek framhölls som ideal. En särskild anda rådde med Storstugan i det goda bondehemmet som förebild med föreståndaren/rektorn som patriarkalisk ledare i nära samarbete med sin fru, som ofta var skolans husmor. Många av oss talar om en särskild "folkhögskoleanda". Den är ganska svår att definiera, eftersom den måste upplevas. Den som varit kär vet vad kärlek är. Den som varit en längre tid på folkhögskola vet vad jag menar!

Många folkhögskolor har haft Landstinget som huvudman, men Folkrörelserna var också tidigt ute och skaffade egna folkhögskolor med rörelsens ideal väl företrädde bland rektor, lärare och det man lärde ut. Under många år fanns det i riksdagen ett informellt "Folkhögskoleparti" med arbetarrörelsens folk sida vid sida med bondeförbundare/centerpartister och frisinnade folkpartister. Ända till 1900-talets slut fanns dessa f.d. folkhögskoleelever rikt representerade i riksdagen. De gick samman oavsett vilken regering som lade förslagen.

Många vet vad Brunnsvik betytt för arbetarrörelsen eller vad Wendelsberg och Tollare för nykterhetsrörelsen. Väldigt många frikyrkor har egna folkhögskolor. Ett exempel i vår närhet är pingströrelsens Kageholm. För idrottsrörelsen betyder Bosön ute på Lidingö mycket. Jag avstår från flera exempel men det finns många att välja bland.

Nu har jag berört föreläsningar, folkbibliotek och folkhögskolor – tre goda F. Men det krävs ett fjärde ben under bordet: STUDIECIRKELN

I ett internationellt perspektiv har svensk folkbildning två unika bidrag. Dessa båda framhålls ofta av internationella iakttagare, som förvånas över att vi inte förstått hur unika de två är: FOLKHÖGSKOLAN OCH STUDIECIRKELN. Särskilt i Frankrike har forskare ofta lyft fram dessa två svenska bidrag som enastående och väl värda att spridas.

Studiecirkelns fader hette Oscar Olsson och den första studiecirkeln anordnades i Lund 1902. Oscar Olsson var socialdemokratisk riksdagsman 1913-1948, dvs. i 35 år. Han var dessutom hängiven godtemplare. Om någon till äventyrs inte deltagit i en studiecirkel, så kan den beskrivas som att ett lagom antal vuxna människor samlas för upprepade träffar kring ett ämne och med ett studiematerial samt en ledare av cirkelarbetet. Ledaren av cirkeln kan vara mycket ämneskunnig men det viktigaste är att leda studierna så att alla känner sig delaktiga.

Oscar Olsson, studiecirkelns fader.

Studiecirkeln är/eller borde fortfarande vara kärnan i alla studieförbunds verksamhet. Oscar Olsson och Richard Sandler kände varandra väl. Sandler var lärare på Brunnsvik, som var arbetarrörelsens vapensmedja och folkhögskola. När de två möttes uppstod Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) år 1912.

Idealet för ABF och förhoppningsvisfullt alla de andra folkrörelsernas studieförbund är den ursprungliga tanken om medborgarbildning. Det utkom för ett antal år sedan en kritisk bok med titeln "Alla studiecirklar är inte studiecirklar". Allt möjligt kan ju bokföras som studiecirklar.

Nu över till Jakobsbergs gård och folkhögskola. Jag skall vara mycket kortfattad ifråga om gårdens historia, som jag utgår från att de flesta här närvarande är ganska bekant med. Här på kullen började man bygga vid mitten av 1600-talet. Vill man bli ännu äldre kan

Jakobsbergs folkhögskola, 1920-talet. Foto: Joel Cardell

man möjligen hänvisa till runstenen som finns i backen/gångvägen upp till skolan. Då hamnar man 1000 år tillbaka, då "Knut i Viksjö lät uppresa stenen", men den stod inte här från början, så den vackra tanken att Knut i Viksjö var kullens förste folkbildare är aningen djärv.

År 1657 gifte sig Brita Cruus med Jakob Lilliehöök av Fårdala. Hon var 17 år gammal och dotterdotter till Axel Oxenstiena, en av Sveriges främsta statsmän alla tider. Som morgongåva fick hon "Lilliehöökens Sätthesgård". Samma år stupade maken i fält och den unga änkan hedrade Jakob genom att döpa den här gården till Jakobsberg. Så det är vi på kullen som givit namn åt Järfällas centralort! Familjen Lilliehöök har ju fortsatt att odla i vår kommun.

Jag avstår från att berätta om Europas skickligaste kavalleriofficer Carl Gustav Dücker, om besök av kungar, om grevinnor som var kungliga mätresser mm mm. I slutet av 1700-talet uppfördes gårdens huvudbyggnad, själva kärnan av folkhögskolan. Den byggnad vi sitter i nu heter Arken och tillkom genom tipsmedel på 1930-talet. Nu är den genomgående restaurerad och ni sitter väl just nu i en av kommunens bästa salar för sådana här övningar.

Jag har blivit anmodad att ge skolans förste rektor Karl Petander rejält utrymme och det gör jag gärna. Han förtjänar av flera skäl att bli lite kändare bland Järfälla kommuns invånare i allmänhet och bland Hembygdsföreningens medlemmar i synnerhet. För att inte den ärade publiken skall börja gäspa så småningom kommer jag också att vara kortfattad när det gäller skolans moderna historia inklusive de 24 år jag var rektor här.

Karl Petander föddes i Göteborg 1883. Fadern var skräddarmästare och dog när Karl var mycket ung.

*Jakobsbergs folkhögskola. Rektor Karl Petander.
Efter foto hos Jakobsbergs folkhögskola.*

Familjen var djupt religiös och bland umgänget fanns missionären och kyrkomannen Peter Fjellstedt känd för många genom Fjellstedtska skolan och nykterhetsrörelsens store man Peter Wieselgren. Kanske var det dessa berömda män som bidrog till att Karl kunde erövra studentexamen och fortsätta med akademiska studier.

Karl berättade gärna om den starka sammanhållningen mellan de många syskonen. De äldre var inspirerande föredömen för lillebror Karl. Två av bröderna blev ingenjörer, en läkare och David präst. Han bröt med statskyrkan, blev radikalt pacifist och tolkade Jesu bergspredikan bokstavligt. Man kan nog säga att David och Karl var visionärer, människor som var djärva och ville åstadkomma något nytt.

JAKOBSBERG FOLK HÖGSKOLA

FIL. DR. KARL PETANDER
REKTOR

FRU PETANDER

Jakobsbergs folkhögskola. Fotomontage med bilder på folkhögskolan och rektor Karl Petander med fru från 1930-talets senare hälft. Fru Petander avser hustrun i hans andra äktenskap, Signe Svanöe.

Karl påbörjade sina akademiska studier i Uppsala, där han läste historia för den synnerligen högersinnade professorn Harald Hjärne, en stor beundrare av Karl XII. Han deltog aktivt i den konservativa studentföreningen Heimdal. Ännu viktigare var det sannolikt att han som medlem i den unglyrkliga rörelsen gav sig ut på "korståg" för att föra ut kyrkan och dess budskap till hela folket. En av centralgestalterna då var Manfred Björkqvist, som grundade Sigtunastiftelsen och Sigtuna folkhögskola. Min slutsats blir, att Karl var en brinnande ande som sökte sitt verkliga mål.

Det känns nästan paradoxalt att Karl Petanders huvudämne var nationalekonomi. Han blev den förste som disputerade i detta ämne på Stockholms Högskola år 1912, det år Olympiska spel hölls i Stockholm. Han blev docent i ekonomisk historia. Han har skrivit om de olika åskådningarna inom nationalekonomin, om skördeutfallets betydelse för konjunkturväxlingarna och om arbetsintensiteten inom verkstadsindustrin. Han reagerade mycket starkt mot det från USA häm-

tade "taylorsystemet, vars kärna var att förmännen genom strikt övervakning skulle kunna pressa arbetarna till ökad produktivitet. Han lyfter i sina ekonomiska utvecklingar ofta fram fördelningsproblemen.

Han gifte sig redan 1910 med Ingrid, som blev hans första hustru. Hon blev f.ö. som 90-åring hedersledamot på Jakobsbergs folkhögskola. Hon betydde mycket under denna folkhögskolas pionjärrår, något som många av elever från de första åren intygade. De beskrev henne som en ljusgestalt. Efter skilsmässan från Karl, som jag tror berodde på barnlösheten, fortsatte hon att vara en välkänd kvinna inom folkhögskolevärlden med bl.a. tjänst på Åsa folkhögskola. Hon slog sig ner i Eksjö som pensionär och umgicks i mitt föräldrahem. Särskilt minns jag hennes värme och glädje, när jag 1975 utsågs till rektor på Jakobsbergs folkhögskola. Hon tyckte att cirkeln nu var sluten!

(Forts. i nästa nummer av hembygdsbladet)

Ingrid Petander

Ingrid Petander föddes i Eksjö 1884 som Ingrid Swensson. Hon gifte sig 1910 i Eksjö med Karl Petander. Hon var med och startade Jakobsbergs folkhögskola 1919 tillsammans med maken och undervisade där till 1927. Makarna skildes 1929. Ingrid Petander blev sedan lärare vid Åsa folkhögskola. Hon avled i Eksjö 1985.

– Den här publicerade dikten skrevs troligen till avslutningen av sommarkursen 1926 och indikerar genom sin titel och första strof, att en del av avslutningen skedde nere vid Mälaren. Dikten publicerades i "Vårhälsning från Jakobsbergs folkhögskola 1927"

L G j:r

Vid Mälaren sista kvällen.*

Nu glittra Mälarvågor mot oss en sista kväll,
nu ha vi samlats sista gång på välkänd urbergshäll.
Snart vandra vi tillbaka över skogarnas morän.
I morgon drar vår skara bort — på skilda vägar hän.

Så snabbt den har förrunnit, den solljusa tid,
då här vi levat samman undan oro och strid.
Det var ju som i går den dag för första gång
vi tog varandras händer och sjöng vår välkomstsång.

Vi kände ej varandra men kände nog ändå,
att samman med varandra vi gärna ville gå.
"På upptäcktsfärd", så hette det, vi skulle vandra ut.
Är upptäcktsfärden möda och glädje redan slut?

Skall allt bli blott ett minne från dagar som ha flytt,
skall ljusa sommarfröjden i vardagsgrått bli bytt? —
Ack, nej, vi ta ju med oss från skogar, berg och sjö
det bästa och det fagreste, som aldrig skall få dö.

Vi taga med från vännerna vad trofast de oss skänkt
av gott och ärligt hjärtelag, av vad de vackrast tänkt.
Vi *sluta* ej vår upptäcktsfärd, vi ha ju *börjat* blott,
på allvar söka skatterna från tider, som ha gått.

Den dolda värld vi söka så, naturens öppna värld,
den skall bli *vår* i samma mån, vi sträcka ut vår färd.
Ja skall ej hjärtats tysta värld *vår egen* bli också
blott vi ha mod som sökare allt djupare att gå.

Ingrid Petander.

* Från avslutningen av en sommarkurs.